

Dr. JOSIP KLEMENC: PREDHISTORIJSKI I RANOHISTORIJSKI SPOMENICI NA PODRUČJU GRADA ZAGREBA

Zadaća je ove radnje da prikaže sve dosad poznate spomenike t. j. u prvom redu predmete, koji svjedoče, da je na području današnjega Zagreba boravio i stalno stanovao čovjek već davno prije postanka grada ili veće naseobine, preteče sadašnjeg Zagreba. Zagreb najstarijega vremena bio je do danas predmetom mnogim naučnim djelima. Najvažnija je publikacija za ranu povijest Zagreba zbornik građe s izvrsnim uvodima Iv. Krst. Tkalčića »Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba« (Zagreb 1889. i d.). Tkalčić nabraja pod zaglavkom Prapovijest Zagreba (Sp. dj. str. V. slj.) pisce, koji su prije njega pisali o Zagrebu. Među njima spominje Bedekovića,¹ koji je tvrdio, da je Zagreb ili mons Grechensis osnovan već za vrijeme peloponeskog rata! Tomo Mikloušić² misli, da je već sv. Marko propovijedao evanđelje na Markovom trgu! Prema mišljenju A. B. Krčelića³ utemeljio je Zagreb vođa Huna Kutrigura Zabergera već u VI. stoljeću! Sva ova mišljenja dakako da su potpuno bez ikakvoga historijskoga temelja. Vjerojatno je, da se odnosi na već postojeći Zagreb vijest nekoga nepoznatoga pisca⁴ iz vremena ugarsko-hrvatskoga kralja Bele II. (III.) (1172.—1196.): »...siluam que dicitur Peturgoz descendentes, iuxta fluuium Culpe castra metati sunt, et transito fluuio illo usque ad Zoua pervenerunt et transito Zoua, castrum Zabrag ceperunt«. Prema mišljenju nekih pisaca morala bi na mjestu današnjeg Zagreba već u rimsko doba postojati neka oveća naseobina. Ovamo su smjestili Sisopu i Quadratu.⁵ No u istinu Zagrebu je najbliži rimski poznati grad Andautonia, današnje Šćitarjevo, a na zapadu je bila u Stenjevcu velika naseobina nepoznatog imena. Tkalčić⁶ nabraja neke u Zagrebu nađene predmete i novce iz tog doba. Starinske predmete spominje I. Kukuljević Sakcinski,⁷ J. Brunšmid,⁸ Klaić Vj.⁹ U

¹ Bedekovich Jos., Natale solum S. Hieronymi, Neostadii Austriae 1752, str. 28.

² Mikloušić T., Izbor dugovanj svakoverstneih, Zagreb, 1821, str. 33.

³ Kerceselich A. B., De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae notitiae praeliminares, Zagrabiae 1777, str. 30.

⁴ Anonymi Belae regis notarii, Gesta Hungarorum, cap. XLIII.

⁵ Tkalčić, Sp. dj. str. VI.

⁶ Tkalčić, Sp. dj. str. VII, nap. 2.

⁷ Arkiv za povjesnicu jugoslavensku XII, Zagreb, 1875 str. 157 slj.

⁸ Dr. Jos. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu,

zadnje vrijeme prilikom Kulturnohistorijske Izložbe godine 1925. popisao je V. Hoffiller¹⁰ takve predmete iz Zagreba i okolice.

Od dosada poznatih predmeta je vjerojatno najstarija kamena probušena sjekira nepravilnog oblika sa 55 mm dugom oštećenom oštricom. Duž. 169 mm. Tež. 1,132 gr. (Sl. 1). Nađena je kod čišćenja i produbljanja bunara u dvorištu kuće br. 9 na Opatovini. Sada je u Hrvatskom Arheološkom historijskom muzeju u Zagrebu (br. inv. 1798).¹¹

Godine 1905, iskopali su Ferkovićeви radnici kod vađenja pijeska na Savskom prudu, Sumorova zemlja u Horvatima više grobova sa posudama i komadićima spaljenih kostiju. Svi su ti predmeti sada u Hrvatskom Arheološko-historijskom muzeju u Zagrebu:

Bikonična urna (žara), smeđesiva, glatka sa istaknutim trbuhom, restaurirana i nadopunjena. Ispod trbuha dvije nasuprot stojeće bradavice. Vis. 150 mm, gornji dio visok 95 mm, donji 55 mm, otvor 205 mm, trbuh 261 mm, dno 80 mm. (Sl. 2).

Urna, glatka, od crvenkastosive ilovače sa koničnim gornjim dijelom, donji trbušasti dio sužuje se prema ravnom dnu; nadopunjena. Vis. 210 mm, otvor 200 mm, trbuh 260 mm, dno 100 mm. (Sl. 3).

Široka, niska, nepotpuna, smeđesiva zdjela bez ručke, rub malko zavinut prema vani manjka. Okolo ramena posude kratki, okomiti prstom utisnuti žljebići. Sačuvana visina 152 mm, trbuh 260 mm, dno 85 mm.

Oštećena zdjela (terrina), crvenkastosmeđa, sa dvije ručke, sužuje se prema ravnom dnu. Djelomično je sačuvana i dopunjena manja u luk zavijena ručka uglastog profila. Druga ručka, vrat i rub nedostaju. Sačuvana vis. 117 mm, trbuh 310 mm, dno 90 mm. Sadržaje kalcinirane kosti.

Smeđesiva plitka zdjelica, glatka sa jednom ručkom; rub urešen sa manjim a rame sa većim utisnutim rupicama. Vis. 65 mm, rub 60 mm.

Dijelovi ruba crvenkaste, široke posude sa dijelovima široke ručke odmah ispod gornjeg ruba, koji je na unutarnoj strani uglast.

Rbine malog, glatkog lončića od smeđesive fine pečene zemlje sa ručkom. Ramena niska a ručka vani uglasta siže iznad ruba. Otvor cca 100 mm.

Nađene posude pripadaju tipu, koji je karakterističan za takozvanu lužičku kulturu. O tome, tko su nosioci te kulture, bila su mišljenja veoma odvojena. Najvjerojatnije je mišljenje prof. Richthoffena,¹² koji je ustanovio, da su to Iliri. Ovo groblje u Horvatima bit će mu svakako važan član u nizu njegovih dokaza.

Vjerojatno je, da je bilo uz Savu još više grobova i naseobina ove kulture. Koliko mi je poznato, god. 1927. kod gradnje velikih Savskih nasipa kod Strmca pa do Siska našli su radnici na više mjesta »ciganske lonce«, koje su na žalost uništili. Prema samom kazivanju nije moguće odrediti tip posuda.

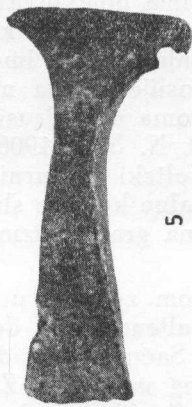
Zagreb 1904—1911 i u različitim godištim »Vjesnika Hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu«.

⁹ Klaić Vj., Slobodni i kr. glavni grad Zagreb, Zagreb 1913, str. 12 i d.

¹⁰ Katalog Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba, prigodom hiljadu-godišnjice Hrvatskog Kraljevstva, Zagreb, 1925, str. 86 i d. (Citiram kao »Katalog«).

¹¹ Vjesnik H. A. D. N. S. III, 1898, str. 201, Katalog str. 89, br. 72.

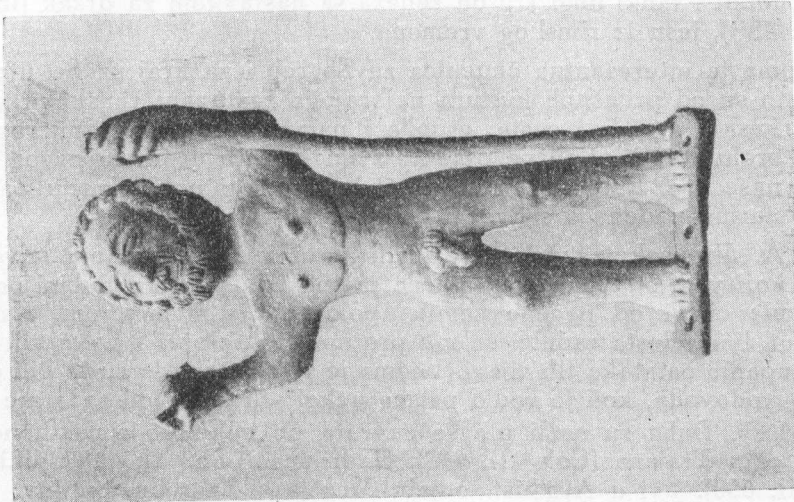
¹² Bolko v. Richthoffen. Die Bedeutung der Lausitzer Kultur für die Vorgeschichte der Donauländer und das Illyriertum ihrer Volksgehörigkeit, »Manus« Bd. 27, 6ff. U toj raspravi iznaša i sve druge teorije o nosiocima te kulture.

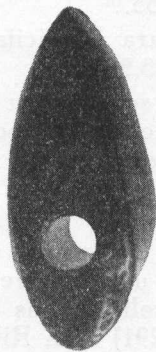
5

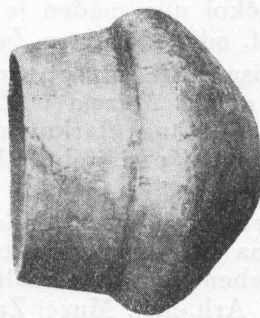
2

4

1

3

Dr. Klemenc, Prehistorijski itd. spomenici Zagreba I

Oko 400 pr. H. počima se i u našim krajevima pojavljivati uticaj latenske kulture, čiji su nosioci bili Kelti. U koliko su naselili krajeve oko Zagreba, teško je ustanoviti. Svakako se spominju njihova imena daleko u doba rimskog gospodstva u treće stoljeće poslije H. Na nadgrobnom spomeniku koji je iskopan 1885. iznad kamenoloma u Podsusedu imenovan je C. Julius Adietumarus (Vjesnik H. A. D. N. S. X 1908/9, 164 br. 359). Kognomen je svakako keltskog izvora. Keltski kulturni uticaj bio je dosta zamašan, jer na objekte njihove materijalne kulture slijede neposredno rimski predmeti tako, da ne postoji točna granica između jednih i drugih.

Po daljnim predmetima, koji su nađeni istom zgodom u Horvatima možemo zaključivati, da je to mjesto bilo naseljeno dalje do inclusive Rimljana. Iz latena potječe bronsana narukvica. Sačuvana su dva ulomka (Arheološko-historijski odio Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu br. inv. 49).¹³ Više rbina od sive, fine pročešćene zemlje (ibidem, br. inv. 47),¹⁴ željezni lokot i tanki dugi srp od željeza sa nastavkom za držak (ibidem, br. inv. 48¹⁵), jesu iz rimskog vremena.

Veoma je interesantna činjenica za Zagreb i za kraj uz Savu prema Sisku, što su od prijašnjih kultura najbrojnije zastupani rimski predmeti. Ostaci rimskih zgrada i cesta, groblja i nalazi novaca nerazmjerno prešihu po broju i veličini slične objekte sviju kultura do kraja prvog tisućgodišta naše ere. Radi toga nije ni čudo, da su i na području Zagreba rimske starine nađene u najvećem broju.

G. A. Jiroušek izjavio mi je, da su radnici kod kopanja odvodnog kanala, koji vodi od Topničke vojarnje prema Savi, našli u dubini od 2 m vodovodne cijevi od pečene zemlje, položene istim smjerom. Kada je dospio na lice mjesta radnici su mu protumačili položaj i pokazali nekoliko polupanih ostataka tih cijevi. Veoma je vjerojatno, da su to bili ostaci rimskog vodovoda, koji je vodio prema nekoj vili južno od sadašnje Ilice.

Kod sv. Duha su našli u više navrata po nekoliko rimskih novaca i to od cara Trajana (Coh.² II, 618), Hadrijana (Coh.² II, 1187 dif.), Pija (Coh.² II, 650). Svi u Arh.hist. odjelu Muzeja u Zagrebu, br. inv. 1.453, 1.834, 2.228. Dva veoma loše sačuvana velika bronsa cara Hadrijana nalaze se u rimskoj zbirci istog muzeja pod br. 55.¹⁶

U Mletačkoj ulici nađen je veliki brons cara Domicijana (Coh.² I, 314) Arh.-hist. odio Muzeja u Zagrebu, br. inv. 25.554.

Prema pismu Rikarda pl. Schmigoza, koje se čuva u Arheološko-historijskom odjelu Muzeja u Zagrebu, našao je on prigodom kopanja jaraka za vodovod na Markovom trgu 17 komada rimskih novaca većinom bronsanih a i par srebrenih.

Više kasnorimskih komada iz IV. i V. stoljeća poslije H. bilo je nađeno na vrtu posjednika Ljudevita Hrvoića u Tuškancu, dalje u Opatičkoj ulici, na Opatovini, u vrtu Martina Šege u Novoj vesi. Na Mirogoju u Senftelebenovom vrtu našli su god. 1902. veliki brons cara Trajana (Coh.² II, 352, Arh.-hist. Muzej Zagreb, br. inv. 1291) a na Ribnjaku bron-

¹³ Katalog 86, 4.

¹⁴ Katalog 86, 16 i 88, 62.

¹⁵ Katalog 88, 48.

¹⁶ Katalog, 87, 38.

sani komad cara Valentijana II (Coh² VIII, 22, Arh.-hist. Muzej Zagreb, br. inv. 24.767).¹⁷

Veoma mnogo starih novaca, u prvom redu rimskih, našli su prigodom kanalizacije potoka Medveščaka god. 1899. na Potoku. Skoro svi su unišili u numismatišku zbirku Arheološko-historijskog Muzeja u Zagrebu. Zastupana su ova vladarska lica iz rimskog doba: Germanicus, Titus, Vespasianus, Faustina starija, Probus, Crispus.¹⁸

Kod kopanja temelja god. 1888 za Gavellinu kuću na Jelačićevom trgu (sada br. 12.) nađen je mali brons cara Dioklecijana (Coh² VII, 541), Arh.-hist. Muzej u Zagrebu, br. inv. 12.703.

Na Zrinjecu su našli kod gradnje Sudbenog Stola veliki brons cara Hadrijana.¹⁹ Tkalčić spominje, da posjeduje u svojoj zbirci više rimskih novaca, koji su nađeni na »prebendarskoj nekada livadi a sada najnovijem sajmištu kod potoka Medveščaka«. ²⁰ Svakako se radi ovdje o predjelu oko ulice Račkoga i Klaoničke ulice.

Nađeni novci, osobito njihovi skupni nalazi veoma su važni u vezi sa odgovarajućim terenskim prilikama kod istraživanja starih puteva. Za proučavanje naselja mogu mnogo više poslužiti predmeti pa makar potjecali oni iz grobova. Gdje su grobovi, obično su blizu i obitovašta u normalnim vremenima, izuzevši nomadske narode.

Kada su kopali glavni kanal u Novoj vesi, nađena je željezna sjekira sa dugačkom (144 mm) oštricom. Vis. 240 mm. Tip odgovara potpuno sličnim poznatim rimskim komadima. Arh.-hist. Muz. Zgb., br. inv. 65.

Kod kopanja bunara na dvoršitu g. Polišanskog na početku Petrinjske ulice (sada br. 3) naišli su radnici na glavu starijeg Rimljanina od bijelog mramora.²¹ Vis. 165 mm. Arh.-hist. Muz. Zgb., br. inv. 68. Kukuljević²² misli, da je ova glava donesena iz Siska u Zagreb.

Kod gradnje Žakanjske željezničke pruge god. 1869. iskopali su radnici u polju ispod negdašnje klaonice više rimskih grobova. Nekoji od predmeta nađenih ovom zgodom uvršteni su u zbirku Arh.-hist. muz. u Zagrebu: ulomak rimske čaše od zelenog stakla, br. inv. 56. Luk rimske fibule sa lukovicama, duž. 54 mm, br. inv. 57. Glavica rimske provincijalne fibule od bronse sa dvostrukom spiralom, duž. 20 mm, br. inv. 58. Dva komada rimske ogrlice od dvostruko pletene bronsane žice, br. inv. 61. Stakleno, kockasto, probušeno zrno, duž. 19 mm, br. inv. 60²³. Moguće, da su spomenuti probovi identični sa onih 14 grobova sa kosturima, koji su nađeni istom zgodom na prebendarskom zemljištu.²⁴

Uz prugu malo dalje prema Maksimiru našli su u isto doba vrat rimske amfore od crveno pečene, dobro pročišćene zemlje. Vis. 107 mm, otvor 80 mm, Arh. Muz. Zgb. br. inv. 66²⁵

¹⁷ Tkalčić I. sp. dj. VII, nap. 2, »Vjesnik H. A. D.« N. S. III, 1898, 201, Klaić sp. dj. 12.

¹⁸ Brunšmid »Vjesnik H. A. D.« N. S. IV, 1898/99, 217.

¹⁹ »Viestnik Hvr. arheol. dr.« 1879, 94. »Vjesnik« H. A. D. N. S. III, 1898, 200.

²⁰ Tkalčić I., L, c.

²¹ Vjesnik H. A. D. N. S. III, 1898, 200, VIII, 1905, 42, br. 68, sl. 68, Brunšmid Kameni spomenici 38, br. 68, sl. 68, Katalog tab. 3.

²² Arkiv XII, 1875, 185.

²³ Ljubić S., Popis arheološkoga odjela Nar. Muzeja u Zagrebu I, 1, str. 159. Katalog 87, 28.

²⁴ Kukuljević, Arkiv XII, str. 153. List gradskog načelnika dr. Amruša od 4 jula 1877 (Arh. Muz. Zagreb, Arhiv, fasc. Zagreb).

²⁵ Katalog, 87, 29 (u katalogu krivo »Bronsane«).

Mjeseca svibnja 1931. god. našli su radnici kod kopanja temelja za kuću br. 3 u Banjavčičevoj ulici u dubini od 2,5—3 m bronsani lijepo patirani kipić boga Zeusa (Sl. br. 4).

Zeus, neodjeven, stojeći, okrenut naprijed, na bronsanoj pločici sa 6 rupa za pričvrćivanje na drvenu podlogu. Lice bradato, brada prelazi neprimjetno u kovrčastu kosu. L. ruka upire se na žezlo, kome gornji dio manjka a u podignutoj desnici drži munju (oštećena). Vis. 195 mm, tež. 960 gr. Slabiji provincijalni posao kasnorimskog carskog doba.

Prema svima okolnostima izgleda, da je ova ukrasna statueta otpala sa rimskih kola u jarak uz rimsku cestu, koja je išla ovim krajem od zapada prema istoku (Arh.-hist. Muz. Zagreb, Arhiv. fasc. Zagreb).

Od Maksimira prema istoku u Gornjem Borongaju između ceste i željezničke pruge na zemljištu Fakultetskog dobra nazvanom Bereg našli su god. 1932 radnici kod dubljeg oranja rimski grob od pet krovnih opeka, nad kojima je ležala ploča od vapnenjaka. U sredini groba je stajala široka zdjelica od tamnosive pročišćene zemlje sa 1 cm visokim plastičnim kolutom kao nožicom. Ures: dva reda okomitih, utisnutih, tankih crtica. Vis. 130 mm. Otvor 180 mm. Pokraj ove zdjele stajala je druga slična samo od crveno pečene zemlje, pomiješane sa pijeskom. Ures: dva reda ubodenih točaka. Vis. 87 mm. Otvor 140 mm. Dno 60 mm. Nadalje čaša od svijetle žučkaste pečene zemlje. Vis 110 mm. (Otvor 75 mm. Dno 33 mm) i trbušast vrč od žute pečene zemlje (Gornji dio mu nedostaje. Dno 45 mm). Sve su četiri posude u Arheološko-historijskom muzeju u Zagrebu, inv. br. 21—24. Uz to je bilo još nekoliko ostataka spaljenih kostiju.

Kraj ovoća groba nailaze radnici još uvijek na rbine, komade opeka i crne zemlje, što bi govorilo zato, da je bilo ovdje manje rimsko groblje.²⁶ Vjerojatno je da je ovo groblje u Borongaju vidio god. 1873, Ivan Kukuljević,²⁷ koji spominje također dva raskopana rimska groba uz samu sadašnju cestu. Istom zgodom našao je na umjetno nanešenom humku kod predija kanonika Gašparića tragove starom zidu, opekama i crijepovlju. Moguće, da su ovo ostaci manjega rimskog naselja uz spomenute grobove.

Težaci su presjekli rimski grob god. 1904 kada su kopali kanal Laščinščak blizu njegova izljeva u Kanal Žitnjak. U ovom grobu sa kosturom nađena je zdjelica iz pročišćene, sivo pečene zemlje, urešene 10 mm ispod gornjeg ruba sa redom tankih, utisnutih vertikalnih crtica. Vis. 77 mm, otvor 156 mm, Arh.-hist. Muz. Zgb., br. inv. 62²⁸ i nadalje rbine raznih posuda od sive, pročišćene ilovače. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 54²⁹ te zaponac od okrugle željezne žice sa jezičcem, duž. 37 mm, Arh.-hist. muz. Zagreb, br. inv. 62.³⁰

Iz dosadašnjega opisa rimskih predmeta slijedi, da su nađeni pojedinačno (novci) ili potječu iz grobova. Tragove moguće rimskih zgrada primjetili smo dosad jedino kod Gornjeg Borongaja. Veoma važan dokaz za naseljenost nekog kraja nedvojbeno su zdenci. Prvi je uvjet svakog naselja dobra voda. Rimljani su se znali veoma dobro prilagoditi prilikama, koje su našli u zemlji, i u ovom pogledu, pa su svakako već postojeće zdence (bunare) poboljšali; kopali su nove ili su u većim gradovima

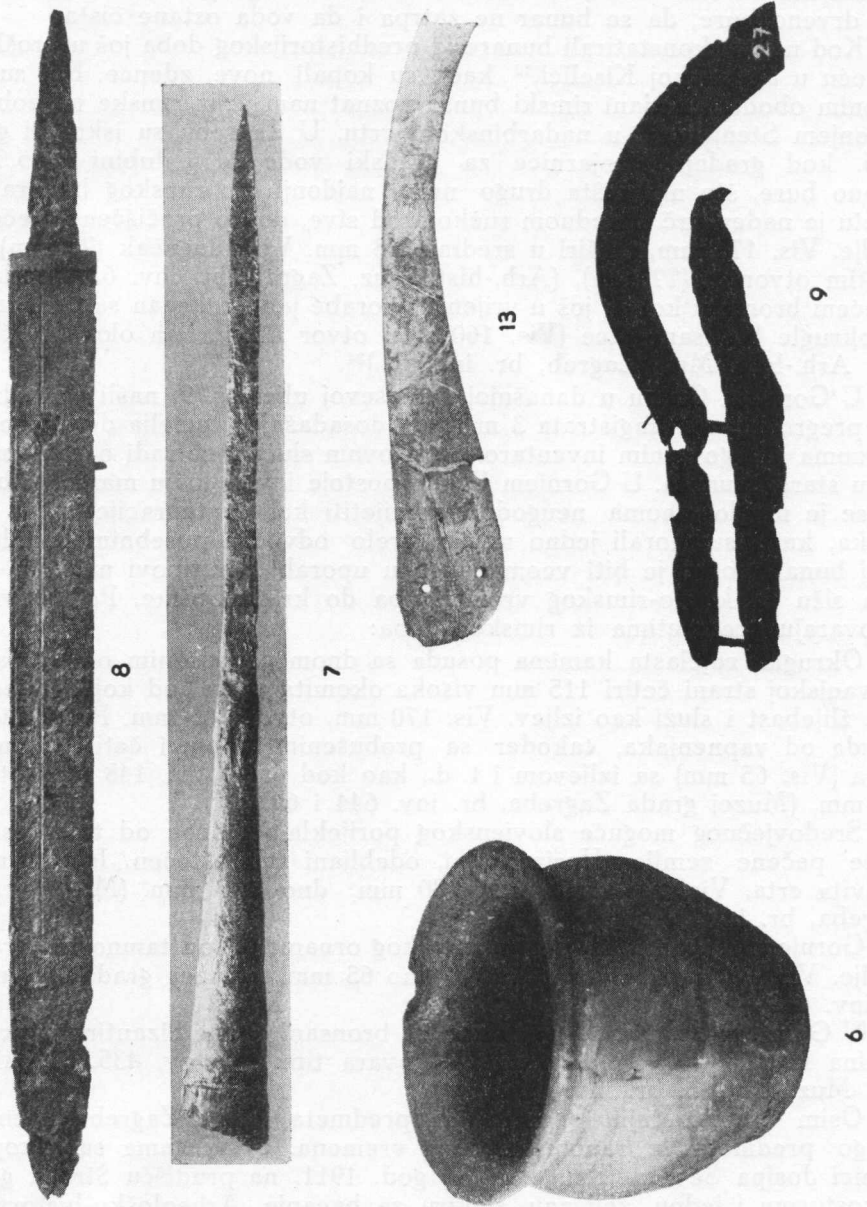
²⁶ »Vjesnik H. A. D.« N. S. XV, str. 126.

²⁷ Kukuljević I., Sp. dj. str. 159.

²⁸ Katalog 88, 52.

²⁹ Katalog 86, 17 i 88, 39.

³⁰ Katalog 87, 21.

Dr. Klemenc, Prehistorijski itd. spomenici Zagreba II

izgradili čitave vodovode. U nekim sistematski istraženim predjelima (Saalburg)³¹ mogao se skoro za svaku kuću konstatirati i poseban zdenac. Djelomično su bili zidani, djelomično drveni. Mnogo puta su smjestili na dno drveno bure, da se bunar ne zatrpa i da voda ostane čista.

Kod nas su konstatirali bunare iz predhistorijskog doba još u prošlom stoljeću u Jamničkoj Kiselici,³² kada su kopali nove zdence. Bili su sa drvenim obodom. Zidani rimski bunar poznat nam je iz rimske naseobine u Donjem Stenjevcu³³ u nadarbinskom vrtu. U Zagrebu su iskopali god. 1896. kod gradnje strojarnice za gradski vodovod u dubini od 5,5 m drveno bure, što nije ništa drugo nego najdonji dio rimskog bunara. U buretu je nađen vrč sa jednom ručkom od sive, dobro pročišćene, pečene zemlje. Vis. 178 mm, najširi u sredini 178 mm. Vrat dugačak (76 mm) sa širokim otvorom (77 mm), (Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 63.), nadalje oštećeni bronsani kotao, još u vrijeme uporabe jako zakrpan sa povrazom od okrugle bronsane žice (Vis. 160 mm, otvor nepravilan oko 160×180 mm, Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 64.)³⁴

U Gornjem Gradu u današnjoj Matoševoj ulici br. 9. našli su radnici kod pregrađivanja Magistrata 3 m ispod dosadašnjeg temelja drveno bure sa veoma mnogovrsnim inventarom. I u ovom slučaju se radi o najdonjem dijelu starog bunara. U Gornjem Gradu postoje izvori još u manjoj dubini, što se je moglo veoma neugodno primijetiti kod restauracije crkve sv. Marka, kada su morali jedno manje vrelo odvoditi posebnim kanalom. Ovaj bunar morao je biti veoma dugo u uporabi, jer tipovi nađenih posuda sižu od kasno-rimskog vremena pa do kraja Gotike. Po tipovima odgovaraju predmetima iz rimskog doba:

Okrugla, zdjelasta kamena posuda sa dnom probušenim od uporabe. Na vanjskoj strani četiri 115 mm visoka okomita rebra, od kojih je jedan gore žlijebast i služi kao izljev. Vis. 170 mm, otvor 145 mm. Prvoj slična posuda od vapnenjaka, također sa probušenim dnom i četiri okomita rebra (Vis. 65 mm) sa izljevom i t. d., kao kod prve. Vis. 148 mm, otvor 140 mm, (Muzej grada Zagreba, br. inv. 644 i 645.)

Sredovječnog moguće slovjenskog porijekla je lonac od tamno-sive, grube pečene zemlje. Horizontalni, odebljani rub oštećen. Ispod vrata valovita crta. Vis. 140 mm, otvor 130 mm, dno 135 mm, (Muzej grada Zagreba, br. inv. 642).

Gornjemu sličan lonac, ali bez svakog ornamenta od tamnosive grube zemlje. Vis. 160 mm, otvor 135 mm, dno 65 mm, (Muzej grada Zagreba, br. inv. 643).

U Gornjem Gradu nađen je također bronsani novac bizantinskog cara Justina II (518.—527. poslije H.). Odgovara tipu Tolstoy, 435, 81, Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 534.

Osim ovih zadnjih spomenutih predmeta nije u Zagrebu poznato mnogo predmeta iz ranohistorijskog vremena. U Krugama su otkopali radnici Josipa Severa (Kruge br. 4) god. 1911. na prudišću Štrbca grob sa kosturom i jednu željeznu sjekiru za bacanje. Arheološko-historijski

³¹N. pr. u Saalburgu (Westdeutsche Zeitschrift XXIII, tabl. I, 1 i tekst str. 344) i u Strassburgu (Forrer, Elz. Anz. IX, 1918, str. 941, sl. XIV, 1923, str. 120 slj.).

³²Mich. v. Kunitsch, Jamnica im Königreiche Kroatien, Agram 1831, Anm. S. 2, 8, Gundrum Fr. S. dr., Jamnička kiselica, Zagreb, 1905 str. 10.

³³»Vjesnik H. A. D.« N. S. III, 1898, 212.

³⁴»Vjesnik H. A. D.« N. S. VII, 122, sl. 8; Katalog 88, 54.

odio Hrvatskog narodnog muzeja poduzeo je tamo daljne iskapanje, pa su tom zgodom otkopali svega 4 groba sa čovječim kosturima. U zadnjem je nađen još konjski kostur. Kosturi u drugom i trećem grobu nisu imali nikakvih predmeta, dok se je u prvom i četvrtom grobu našao i ovaj inventar:

Grob 1. Već prije spomenuta, francisci slična željezna sjekira (sl. 5) sa tuljasto produljenom ušicom. Oštrica lako zavinuta, duga 55 mm. Duž. sjekire 183 mm (Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 36.) Uz to lončić³⁵ bez ornamenta od sive grube pečene zemlje, na rubu oštećen (sl. 6). Vis. 100 mm, otvor 57 mm, Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 37. Komadić crveno pečene zemljane posude.

Grob 4. U ovom konjaničkom grobu nađeno je konjanikovo oružje i dijelovi opreme. Koplje (sl. 7) za bacanje od željeza sa dugačkim četverobridnim šiljkom, veoma dobro sačuvano još sa komadima drva u okrugloj tuljavi. Dulj. 345 mm. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 29. Ravan dugački mač (sl. 8) od dobrog kovana željeza sa jezičcem za drveni držak, koji je djelomično sačuvan. Oštrica, široka kod balčaka 50 mm, svršava dolje u šiljak oštar na obje strane. Gornji rub mača odebljan a paralelno s njim 15 mm široka udubina (Blutrinne). Duž. 720 mm. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 28. Ravni nož od željeza slomljen u dva komada sa nastavkom za drveni držak. Ostaci drvenih korica priljepljeni uz nož. Duž. 186 mm Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 38. Dva plosna okova od željeznog lima međusobno vezana šipkama (sl. 9) za pojačanje prednjeg a dva za pojačanje stražnjeg dijela sedla. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 27. Dva komada željeznih stremena³⁶ (sl. 10.). Gore četverouglasti otvor za provlačenje remena, na kojem su visjeli. Lukovi od željeznih šipki (profil ∇) prelaze u svedenu pločicu za upiranje (107×45 mm), koja je pojačana na vanjskim rubovima. Vis. 190 mm (Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 26.) Jedne žvale³⁷ (sl. 11) od dviju okruglih po 11 cm dugih željeznih motkica, koje se među sobom u sredini vežu petljom a prema vani svršavaju na svaku stranu sa dvije karike (jednom stalnom i jednom pomičnom). U prvoj od njih pričvršćen je malom karičicom željezna poprečna 125 mm duga šipka, koja se sužuje prema svome oktogonnom kraju. Iznad otvora na poprečnoj šipki četverouglasti otvor (17×9 mm) za podbradni remen. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 25. Šuplje šilo od kosti (sl. 12.) urešeno sa cik-cak-crtama. Na donjem kraju sačuvane 4 rupe za provlačenje uzice od kože. Donji dio djelomično oštećen. Duž. 100 mm. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 30. Svedena ploča od kosti (sl. 13), koja je služila za pojačanje kraja od luka,³⁸ slomljena u 6 komada (sada sastavljena). Rub užeg kraja oštećen a na širem ima dvije rupice za čavle. Na strani je izrezana u obliku polu-

³⁵ Veoma je sličan loncu iz Avarskog groblja u Orehgégy-ju. Vidi, A. Marosi et N. Fettich, *Trouvailles Avars de Dunapentele* str. 24, sl. 9. Izašlo u »*Archaeologia Hungarica*, XVIII, Budapest.

³⁶ Ova dva stremena donekle odgovaraju jednome komadu iz Szirák-a (Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig* 1905, str. 232, sl. 531).

³⁷ Naš komad je veoma sličan franačkim žvalama iz groba u Heidesheimu (Forrer, *Die Pferdetränse...* Berlin 1893, str. 9, tabl. VIII, sl 2) a i jednim iz groba Karos-u (Hampel s. dj. I, 249, sl. 591).

³⁸ Koštane pločice za obloženje luka veoma se često nalaze u avarskim grobovima n. p. u Üllö, u grobu br. 2, 19, 36, 153 i t. d. (Horvath T., *Die avarischen Gräberfelder von Üllö und Kiskörös, Arheologia Hungarica* XIX, Budapest).

kruga za tetivu. Šir. na širem kraju ca 37 mm, na užem 15 mm. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 31. Tri manje četverouglaste (30×28 mm) predice³⁹ od bronsane žice sa plosnatim prema dolje zavnutim trnom (sl. 14). Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 32. Jedna četverouglasta predica (50×48 mm) od okrugle željezne žice (sl. 15). Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 33. Bronsana pločica⁴⁰ kao okov za okrajak remena (sl. 16), ornamentovana sa dvojnim spiralama, kuglicama, i sl. Duž. 78 mm. Arh.-hist. Muz. Zagreb, br. inv. 34.

Ovi grobovi potječu iz vremena oko 800. g. poslije H. Svakako su iz doba malo prije nego što je Karlo Veliki uništio Avarsku državu. Koji od nađenih četiriju kostura pripadaju Avarima a koji Slovjenima, teško je sigurno reći, jer nijesu obavljena nikakva kraniološka mjerenja. Vjerojatno je, da je kostur u četvrtom grobu pripadao Avarskom konjaniku.

Potrebno je, da spomenem još jednu vrstu građevnih spomenika; to su žile kucavice svakog naselja, ceste. Obzirom na razvitak razlikuju se dvije vrste cesta. Prvo one, koje se svojim smjerom tijesno prilagođuju terenskim formacijama. To su u prvom redu skoro svi predhistorijski putevi, koji vode uz doline rijeka ili po njihovom razvodu. Ove su ceste našli Rimljani u našim krajevima, pa su ih zadržali, nekoje dalje izgrađivali a služile su im dalje kroz čitavo njihovo vrijeme i postojale su više ili manje kroz srednji vijek do današnjih dana. Rimljani su kadikad iz važnih, osobito strateških, razloga napustili ove ceste pa su gradili drugu vrstu. Vodili su ceste najkraćim smjerom od jednoga grada do drugog bez obzira na terenske poteškoće, preko močvara i voda, teško prolaznih brda i sutjeska. Ovakvu dobro izgrađenu mrežu cesta i puteva nijesu napustili ni ljudi srednjega vijeka, nego se dalje služili njima. Svakako je mnogo cesta propalo, ali se u listinama XII. i XIII. stoljeća, pa i kasnije, spominju kao »starinske ceste« pod različnim značajnim imenima, kao n. pr.: Magna via, Via antiqua i t. d.

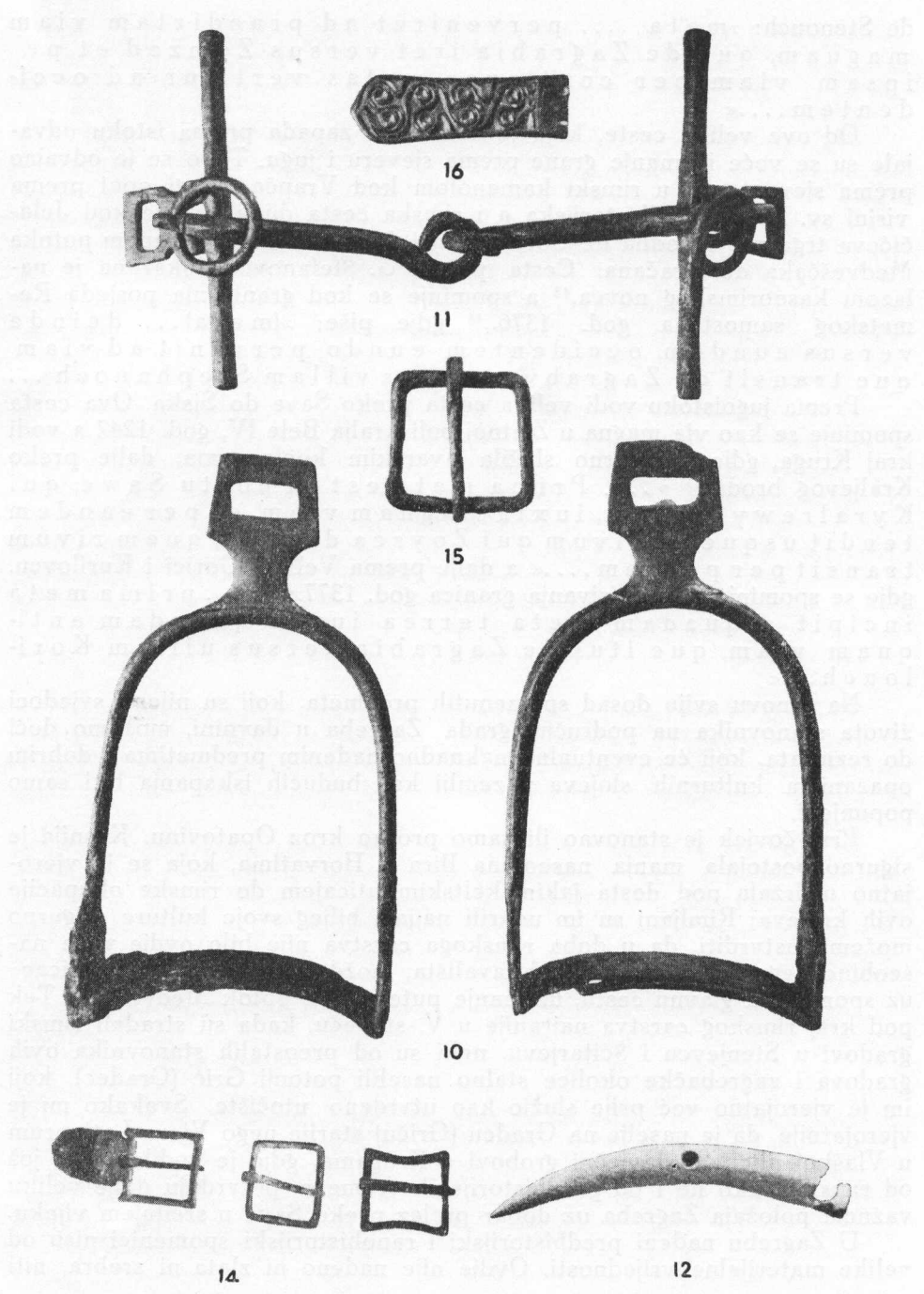
Na području grada Zagreba nije se dosad primjetilo nigdje tragova starih cesta, ali se na to i nije polagala dosad nikakva važnost u dosadašnjim istraživanjima. Svakako je ovim krajem vodila u predrimsko-rimsko i poslijerimsko doba cesta smjerom od zapada prema istoku. Već u predhistorijsko doba postoji kod Stenjevačkog Goljaka naselje. Još veća rimska naseobina poznata je u Donjem Stenjevcu. Od ovih zapadno od Zagreba ležećih krajeva vodila je cesta do kraja, važnog već u ilirsko doba, do mjesta Andautonia,⁴¹ koje je imalo u rimsko doba još znatniju ulogu. Ova veza između ovih naseobina svakako je išla preko područja današnjeg Zagreba približno ovim smjerom: paralelno s Ilicom na sjevernoj strani do Jelačićeva trga, dalje prema palači Sudbenog Stola, uz staru klaonicu sjeverno od željezničke pruge, Banjavčičevom ulicom do današnjeg Aerodroma i dalje prema Resničkoj Trnavi. Dio ove stare ceste iz Stenjevcu prema Zagrebu spominje se u listini iz god. 1367.,⁴² kod diobe posjeda između Nikola Thouta de Zomzed i Nikole sina Arlandova

³⁹ Slično u Üllö (Horvath T. s. dj. tabl. XIII, sl. 14).

⁴⁰ Slično vidi Hampel, sp. dj. I, 536, sl. 1628, Svi u Krugama nađeni predmeti opisani su i u Katalogu 89, 61.

⁴¹ Točnije podatke o ovim mjestima vidi Klemenc J. Archaeologische Karte von Jugoslavien, Blatt Zagreb, Zagreb.

⁴² Ivančan Lj., Iskapanje u rimskom groblju u Stenjevcu »Vjesnik H. A. D.« N. S. III, 1898/99, str. 213.

Dr. Klemenc, Prehistorijski itd. spomenici Zagreba III

de Stenouch: »meta..... perveniret ad praedictam viam magnam, que de Zagrabia iret versus Zomzed et p e ipsam viam per continuas metas vertitur ad occidentem....«

Od ove velike ceste, koja je vodila od zapada prema istoku odvajale su se veće ili manje grane prema sjeveru i jugu. Tako se je odvajao prema sjeveru put u rimski kamenolom kod Vrapča, drugi opet prema visini sv. Duha. Predhistorijska a i rimska cesta dijelila se je kod Jelačićeva trga pa je vodila uz Gornji grad i dalje zapadnom stranom potoka Medveščaka do Gračana. Cesta prema G. Štefanovcu dokazana je nalazom kasnorimskog novca,⁴³ a spominje se kod graničenja posjeda Remetskog samostana god. 1376.,⁴⁴ gdje piše: »(meta)... deinde versus eundem occidentem eundo pervenit ad viam, que transit de Zagrabya versus villam Stephanoch ...

Prema jugoistoku vodi velika cesta preko Save do Siska. Ova cesta spominje se kao via magna u Zlatnoj buli kralja Bele IV, god. 1242 a vodi kraj Kruga, gdje je sigurno služila avarskim konjanicima, dalje preko Kraljevog broda:⁴⁵ ».... Prima meta est in portu Sawe, qui Kyralrewy dicitur, iuxta magnam viam, et pereandem tendit usque ad rivum qui Zoysca dicitur, quem rivum transit per pontem....« a dalje prema Velikoj Gorici i Kurilovcu, gdje se spominje kod opisivanja granica god. 1377.:⁴⁶ »... prima meta incipit a quadam meta terrea iuxta quandam antiquam viam, que itur de Zagrabia uersus uillam Korilouch....«

Na osnovu sviju dosad spomenutih predmeta, koji su nijemi svjedoci života stanovnika na području grada Zagreba u davnini, možemo doći do rezultata, koji će eventualno naknadno nađenim predmetima i dobrim opažanjem kulturnih slojeva u zemlji kod budućih iskapanja biti samo popunjeni.

Prvi čovjek je stanovao ili samo prošao kroz Opatovinu. Kasnije je sigurno postojala manja naseobina Ilira u Horvatima, koja se je vjerojatno uzdržala pod dosta jakim keltskim uticajem do rimske okupacije ovih krajeva; Rimljani su im udarili najjači biljeg svoje kulture. Sigurno možemo ustvrditi, da u doba rimskoga carstva nije bilo ovdje veće naseobine nego samo pojedina obitavališta, možda rimske »villae rusticae« uz spomenutu glavnu cestu, uz manje puteve i uz potok Medveščak. Tek pod kraj rimskog carstva najranije u V. stoljeću, kada su stradali rimski gradovi u Stenjevcu i Šćitarjevu, neki su od preostalih stanovnika ovih gradova i zagrebačke okolice stalno naselili potonji Grič (Gradec), koji im je vjerojatno već prije služio kao utvrđeno utočište. Svakako mi je vjerojatnije, da je naselje na Gradcu (Griču) starije nego Vicus Latinorum u Vlačkoj ulici. Sredovječni grobovi u Krugama, gdje je vodila cesta još od rimskih, ako ne i od predhistorijskih vremena, potvrđuju dalje veliku važnost položaja Zagreba uz dobar prelaz preko Save u srednjem vijeku.

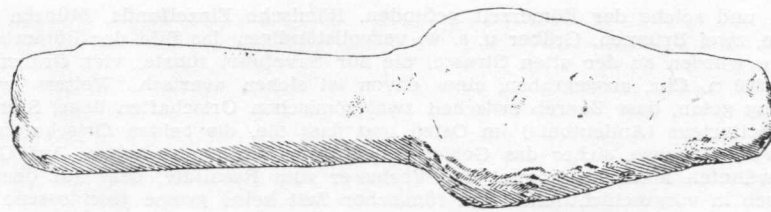
U Zagrebu nađeni predhistorijski i ranohistorijski spomenici nisu od velike materijalne vrijednosti. Ovdje nije nađeno ni zlata ni srebra, niti

⁴³ »Numismatika« II—IV, Zagreb, 128, 17.

⁴⁴ Tkalčić I. Sp. dj. I, 252.

⁴⁵ Tkalčić I. Sp. dj. I, 17.

⁴⁶ Laszowsky E., Codex Turopoljensis I, 93, 98.

17. Prehistorijska bronzana pločica u obliku koplja nađena 1928. g. u Barutanskom jarku u Zagrebu

ruševinâ amfiteatra ili kupališta, ali nam ipak na oko najnezatniji pomno čuvani predmeti otvaraju pogled u davnu prošlost. Naša je dužnost da sakupljamo u prvom redu predmete nađene u našoj zemlji, pa bili oni još tako neugledni, jer mogu u rukama stručnjaka dati zamašne naučne rezultate, važne za nas kao i za opću znanost. Poradi toga treba da baš takove predmete sabiremo, da ih što više čuvamo, upoznajemo i volimo, a privatni sabirači da o njima izvijeste najbliže im stručne ustanove.

Građevinski zakon od god. 193e predviđa u § 6 građevni pravilnik, koji govori u tošci 5 među ostalim i o zaštiti nalazaka (iskopina). Dosadašnja je praksa pokazala, da samo mrtvo slovo zakona nema nikakvog utjecaja na pažljivost radnika i drugih lica kod raznih nalaza, pa je baš stoga potrebno, da se i širi slojevi u tome smislu odgoje. Sada se osobito u gradovima mnogo gradi, i to visoke zgrade sa dubokim temeljima. Kod kopanja takvih temelja mnogo put se naišlo na predmete muzejske važnosti, a mnogo put osobito u gradovima s rimskom tradicijom (na pr. Sisak, Senj i t. d.) na zidine i spomenike rimskog doba. Temelji modernih zgrada sižu mnogo dublje a otkopane stare zidine smetaju graditelje pa ovi nastoje da ih što prije uklone, mjesto da pozovu stručnjake, koji bi mogli naučno odrediti važnost nađenog građevnog objekta. Kad bi se kod nalaza sviju građevnih ostataka ovako postupalo, naskoro bi biil gotovi nacrti mnogih rimskih gradova kod nas.

Mnogo smisla za sakupljanje starine imadu članovi Numismatičkog društva u Zagrebu, koji sakupljaju u prvom redu stare novce, pa kad se namjere na koji starinski predmet, obavijeste o tome muzej. Tako na pr. baš njima moramo zahvaliti za nekoliko dragocjenih podataka, a naknadno me je g. Božidar Amšl, odbornik toga društva upozorio na ovaj dosada nepoznati starinski predmet sa područja grada Zagreba. God. 1928 našao je g. Nikola Zebec, gradski hidrantar, kada je grad polagao vodovod u Barutanskom jarku u dubini od tri i pol metra na prostoru između javnoga zdenca do mosta veoma lijepo patinirani komad neizrađene bronzane pločice u obliku koplja (sl. 17). Dulj. 150 mm, deblj. 9 mm, tež. 270 gr. Komad potječe iz bronzanog doba, pa je služio ili kao novac ili kao votivni dar. Sada je u zbirci g. Amšla.

Zaključna vignetta je povećanje slike br. 16.

Zusammenfassung. Zagreb mit den hier gefundenen Altertümern war schon lange ein dankbares Objekt verschiedener Abhandlungen, die in der Einleitung erwähnt sind. Die hier angeführten Gegenstände reichen vom Neolithicum bis 800 n. Chr. Neben den Gegenständen werden, wo möglich, auch Fundumstände berücksichtigt. Aus dem Neolithicum ist nur eine Schaftlochhammeraxt bekannt, in Horvatj sind Urnengräber, Laten-

scherben und solche der Römerzeit gefunden. Römische Einzelfunde, Münzen und Gegenstände, zwei Brunnen, Gräber u. s. w. vervollständigen das Bild der Römerherrschaft. Zu Krüge wurden an der alten Strasse, die zur Savefuhr führte, vier Gräber aus der Zeit um 800 n. Chr. ausgegraben, eines davon ist sicher avarisch. Weiters wird auch Erwähnung getan, dass Zagreb zwischen zwei römischen Ortschaften liege, Stenjevec im Westen, Šćitarjevo (Andautonia) im Osten und dass die, die beiden Ortschaften verbindenden Verkehrswege, sicher das Gebiet von Zagreb durchquert haben. Auf Grund des vorhererwähnten Materials kommt der Verfasser zum Resultate, dass auf dem Gebiete von Zagreb in vorgeschichtlicher und römischer Zeit keine grosse geschlossene Siedlung zu suchen ist, sondern einzelne Häuser oder Villae rusticae bestanden. Nach Zerstörung der röm. Siedlungen in Stenjevec und Šćitarjevo flüchteten die übriggebliebenen Einwohner auf Grič (heute Gornji Grad in Zagreb), das so ständig besiedelt wurde. Diese geschlossene Siedlung bestand weiter bis zur heutigen Zeit.

